

VOETIUS ALS PASTOR. EEN NADERE KENNISMAKING

W.J. van Asselt

Confessioneel 111/2 (1999) 6

In de komende jaargang willen we u als deelredactie kennis laten maken met verschillende pastores uit het verleden. Vaak zijn het bekende mensen, die we vooral als belangrijk theoloog en niet zozeer als pastor kennen. In deze artikelen ligt juist de nadruk op hun pastoraat. Dr W.J. van Asselt laat ons in de komende twee nummers nader kennis maken met 'Voetius als pastor'.

Voetius-beelden

De naam Gisbertus Voetius (1589-1676) roept zeer uiteenlopende reacties op. De beide extremen op de waarderingsschaal van de geschiedschrijving kunnen omschreven worden met de termen 'bewondering' en 'weezin'. Door tegenstanders wordt de Utrechtse hoogleraar afgeschilderd als een compromisloze verdediger van de gereformeerde orthodoxie, die aan de Utrechtse academie — waar hij bijna een halve eeuw werkzaam was — een strak regime vestigde, dat nauwelijks enige theologische en godsdienstige vrijheid toestond. Vroegere en huidige bewonderaars zien hem als een van de belangrijkste theologen van de zeventiende eeuw, die onophoudelijk streed tegen de tuchteloosheid van Nederland en voor de zuiverheid van de gereformeerde religie. Voetius zou de kampioen zijn geweest van een bloeiende orthodoxie naar calvinistische snit en zijn werk zou het klassieke hoogtepunt van de gereformeerde scholastiek in Nederland vormen.

Beide beoordelingen zijn eenzijdig en worden grotendeels bepaald door de theologische en historische vooringenomenheid van de beoordelaars. Maar hoe ons oordeel over Voetius' persoon en werk ook moge luiden, vaststaat in ieder geval dat hij als eerste hoogleraar in de theologie en als een van de grondleggers van de Utrechtse

universiteit meer dan een halve eeuw onmiskenbare invloed heeft uitgeoefend op de theologische wetenschap en op het kerkelijk leven in de Republiek. Niet voor niets werd de Utrechtse universiteit door vriend en vijand bestempeld als de *Academia Voetiana*.

Wel is het volstrekt onjuist Voetius af te schilderen als een bekrompen geest, die zijn tijd en cultuur niet kende. Hij beheerste het Hebreeuws, het Aramees, het Arabisch (hij las de Koran) en verdiepte zich in de wiskunde bij Rudolphus Snellius. Hij had contacten met Thomas Carbasius, natuurfilosoof en later arts te Hoorn, op wiens uitnodiging hij enkele anatomische lessen aan studenten bijwoonde. Niet alleen was hij op de hoogte van aardrijkskundige en historische werken uit die tijd, ook correspondeerde hij met de Franse filosoof Gassendi. Hij kende het werk van de Engelse predikant en dichter John Donne en liet de hoogleraar wiskunde in Utrecht Jacob Ravensperger (1615-1650) disputeren over Copernicus' heliocentrische opvattingen (de aarde draait om de zon) die hij als een hypothese kon waarderen. Hij verwierp echter — wat hij noemde — 'neo-scepticisme', 'fantasierijk hermetisme' en 'geestdrijverij', daarmee doelend op stromingen die het tijdelijk en eeuwig welzijn van de kerk in gevaar brachten of die — in zijn eigen woorden — 'scheuring' aanbrachten in 'de gebreide rok Christi'.

Voetius' werkkraft was ongehoord — een werkdag van 16 uur was regel — en zijn kennis was van encyclopedische omvang. In zijn schaarse vrije tijd speelde hij orgel, fluit en citer en volgde hij schermlessen. Busken Huet gaf er blijk van weinig oog te hebben voor deze facetten van Voetius door hem een man van 'boersche opleiding' te noemen (C. Busken Huet, *Het Land van Rembrand*, 2de herz. en bijgew. dr., II/1, Haarlem 1886, 97-103).

Themawoord

Op zoek naar een themawoord dat ons in staat stelt de kern van Voetius' werk te typeren, stel ik voor de term 'vroomheid' (*pietas*) te gebruiken. Alle wetenschapsbeoefening en in het bijzonder de theologische wetenschap diende volgens Voetius een praktische spits te hebben. Wetenschap moest in dienst staan van de *pietas*, de vroomheid of 'de praktijk der godzaligheid'. Het is niet eenvoudig deze term in de door Voetius gebezigde betekenis aan te geven. In de stichtelijke literatuur van die tijd wordt *pietas* meestal vertaald met

'godzaligheid'. Bedoeld is een christelijke levenswandel, die gevoed wordt door innerlijke geloofservaring. Voetius had een bijzonder orgaan voor de plaats van de ervaring in de theologie. Het praktische karakter van de theologie (en ook dat van de filosofie) betekende dat zij onderworpen moest worden aan een praktische test, die bestond uit de vraag op welke wijze zij een bijdrage leverde aan de opbouw van de kerk en het heil van de mensen. Vanwege zijn nadruk op het opbouwende karakter van de (theologische) wetenschap kan Voetius beschouwd worden als een van de grondleggers van een stroming in de zeventiende eeuw die meestal aangeduid wordt met term 'nadere reformatie'. Deze beweging binnen de gereformeerde kerk van de zeventiende eeuw kenmerkte zich door een persoonlijk getinte vroomheid, gecombineerd met het streven het private en openbare leven van de gelovigen naar Gods geboden te reformeren. Op dit punt stond hij bewust in de traditie van het Engelse puritanisme, zoals die in het werk van de Zeeuwse predikant Willem Teelinck (1579-1629) bekendheid had gekregen.

Oefeningen der vroomheid

Maar niet alleen het maatschappelijke leven, ook de beoefening der wetenschappen aan de universiteit diende een bijdrage te leveren aan het geestelijk welzijn van het gemeenebest. Typerend voor Voetius' arbeid is dat hij vroomheid en beoefening van wetenschap met elkaar wilde verbinden. De door Voetius nagestreefde samenhang tussen vroomheid en wetenschap komt programmatisch naar voren in de inaugurele rede, waarmee hij in 1634 het ambt van hoogleraar aan de illustre school te Utrecht (vanaf 1636 universiteit) aanvaardde en die als titel droeg 'Rede over de vroomheid, te verbinden met wetenschap' (*Oratio de pietate cum scientia conjugenda*).

Deze verbinding vinden we ook terug in een ander standaardwerk dat Voetius in de loop van zijn leven gepubliceerd heeft, te weten: 'Ascetiek of oefeningen in de godsvrucht ten dienste van de academische jeugd' (*Ta Asketika sive exercitia pietatis in usum juventutis academicae*), een werk dat in 1664 verscheen en waaraan een heruitgave van de inaugurele rede was toegevoegd. Dit werk over de ascetiek werd onlangs door de classicus dr C.A. de Niet uit het Latijn vertaald en van zeer waardevolle aantekeningen voorzien. Hierin geeft dr De Niet aan dat Voetius zich met de titel van zijn geschrift

kritisch aansloot bij de ascetiek van Griekse kerkvaders zoals Basilius de Grote (vierde eeuw) en Maximus Confessor (zevende eeuw), alsmede bij middeleeuwse auteurs zoals Bernard van Clairvaux en Thomas à Kempis. Het gaat in de ascetiek om verhandelingen die leiding willen geven aan het geestelijk leven van de gelovigen. In deze ascetiek behandelde Voetius onderwerpen zoals meditatie en gebed, het lezen van de Bijbel, het luisteren naar de prediking, de praktijk van het gebruik der sacramenten, de zondagsviering; de geestelijke strijd en geestelijke verlating, de 'euthanasia' of de 'welstervenskonst' en het pastorale gesprek tijdens huisbezoek.

De scholastieke methode

Al deze onderwerpen werden in *25 capita* besproken met behulp van de scholastieke methode, d.w.z. een telkens terugkerend systeem voor begrippen, distincties, definities en redeneertechnieken. Deze scholastieke aanpak wordt in het oudere onderzoek vaak geassocieerd met een rationalistische manier van theologiseren, beoefend door 'steile' gereformeerden, die de frisse boodschap van de reformatoren inruilden voor een 'dor' en 'rigide' systeem waar alle leven uit was. Bestudering van het werk van Voetius over de geloofspraktijk geeft echter geen aanleiding om scholastiek en vroomheid tegen elkaar uit te spelen en op te vatten als twee heterogene elementen, die elkaar bij voorbaat uitsluiten. Een scholastieke behandeling van zaken die de geloofservaring betreffen behoeft geen afbreuk te doen aan het existentiële karakter van de zaken die dit kader aan de orde komen. Voetius' beschrijvende analyse van het innerlijk en geestelijk leven van de gelovigen mag dan ook niet geïnterpreteerd worden als een vorm van geestelijke dressuur: zo moet het en niet anders! Veeleer gaat het bij het gebruik van de scholastieke methode om het onderscheiden van aspecten van de geloofsbeleving, niet om een geestdodend raamwerk dat op de stof gelegd wordt.

In het verleden is Voetius wel eens getypeerd als 'een gespleten mens', die er niet in geslaagd is om de door hem gewilde synthese tussen vroomheid en wetenschap tot stand te brengen. Zijn praktische en stichtelijke werken zouden een tegenhanger of zelfs een compensatie van het scholastieke werk zijn. Deze opmerking verraadt echter een onderscheiding die door onze huidige opvattingen aan Voetius wordt opgelegd. De

wereld van spiritualiteit en rationaliteit zijn in onze cultuur van elkaar vervreemd. Voetius meende dat rationaliteit en spiritualiteit elkaar niet alleen verdroegen, maar ook stimuleerden. Wanneer daarnaast Voetius 'vroomheidsleer' vanuit pastoraal oogpunt gelezen wordt dan openen zich verrassende perspectieven, die nog niets van hun actualiteit verloren hebben. Dat blijkt bijvoorbeeld uit zijn bespreking van de ervaring van de zogenaamde 'geestelijke verlating', die een gelovige kan overkomen. Tegenwoordig zal men dit woord niet meer gebruiken. Maar de in deze tijd veel gehoorde uitdrukking 'Godsverduistering' komt enigszins in de buurt van wat Voetius met 'geestelijke verlatingen' bedoelde.